

II

RÆÐA BERGLJÓTAR S. KRISTJÁNSDÓTTUR

I

Í DOKTORSRITINU *Staður í nýjum heimi* er sjálf greiningin á Morkinskinnu sett fram í fjórum hlutum er nefnast „Formgerð“, „Samfélagsmyndir“, „Manna-myndir“ og „Listaverkið“. Heiti bókarhlutanna sýna auðvitað hvaða atriði doktorsefnið kýs að setja á oddinn er hann rýnir í konungasöguna gömlu, sem gjarna er flokkuð með sagnfræðiritum miðalda. En heitin vitna einnig um að verk hans birtist þegar óvenju mikil gróska hefur verið í skrifum vestrænna hugvísindamanna um tengsl frásagna og veruleika; skáldskapar og sagnfræði. Á síðustu áratugum hafa menn til dæmis kannað óspart verk sem segja sögu einstaklinga eða félagshópa á ýmsum tímaskeiðum. Þeir hafa velt vöngum yfir *hvernig* þau segja frá atburðum og draga upp „myndir“ af samfélagi og mönnum (persónum); *hver* heimssýn þeirra er og mannskilningur; *hvaða* formgerðir einingar þeirra falla í og þá jafnframt *hvort* heimurinn sem þau opna lesendum markast fyrir af listrænum kröfum en einkennum þess raunveruleika sem þau eru talin segja frá.

Hugmyndir fræðimanna um þessi efni — og raunar ýmis önnur — hafa ratað misvel inn í umræður um íslenskar miðaldabókmenntir. Eins og ráða mátti af orðum fyrsta andmælanda reynir doktorsefnið að víkja að margvíslegu fræðiefni sem kann að nýtast þegar fjallað er um sögur á borð við Morkinskinnu. Mikill fróðleikur er dreginn saman í ritgerðinni. Áhugi samtímans á menningarfræðum og þverfaglegum vinnubrögðum lýsir af henni og heimildum hennar; kenningar félagsfræðinga, sálfræðinga og heimspekinga ber á góma ekki síður en hugmyndir bókmenntafræðinga, textafræðinga og sagnfræðinga og sótt er til Tinnabókanna jafnt sem fangelsisskrifa Antonios Gramsci.

Sá sem ræða vill við doktorsefnið um ritgerðina hefur því úr yfrið nógu að móða. Ég ætla að reyna að draga saman ákveðin meginatriði í máli hans, víkja að því sem mér þykir einkar sannfærandi og vel gert en velta líka vöngum yfir nokkrum túlkunum sem ég er ósammála og ýmsu í vinnubrögðum sem gott væri að fá frekari skýringar á.

II

Sá hluti ritgerðarinnar sem snýst um formgerð Morkinskinnu er sem vænta mátti undirstaða fyrir greiningu sögunnar allt til loka og því ástæða til að gaumgæfa hann fremur en annað. Þar er þeim fræðimönnum andmælt sem metið hafa Morkinskinnu með hliðsjón af aristótelískum hugmyndum um atburðarás; mönnum — eins og Gustav Indrebø (1939, 62) og Finni Jónssyni (1901, 630) — sem hafa talið að í sögunni ægði saman óskyldu efni þannig að útkoman yrði formleysa eða hryggilegur óskapnaður. Rakin eru ýmis skrif 20. aldar manna um formgerð miðaldabókmennta og í ljósi þeirra leidd að því rök að í Morkinskinnu sé — líkt og í rómönsum — stefnt að *þenslu* efnis (*amplificatio*) fremur en samþjöppun (*brevitas*). Þar séu ólík atriði tengd, atburðir endurteknir og sitthvað útlagt eða skýrt. Í sömu mund sé litið á frásögnina sem margþátta *vef* þar sem fella megi þræði saman á ýmsa vegu.

Í ljósi þessara grunnatriða víkur doktorsefnið að svokölluðum þáttum sem einkum má finna í Morkinskinnu og öðrum konungasögum og ýmsir hafa talið sérstaka bókmenntagrein, eldri en sögunar sem þeir eru í. Hann tekur afstöðu með mönnum eins og Lars Lönnroth (1975) — og reyndar líka fyrsta andmælanda, Sverri Tómassyni (1992) — sem draga í efa að þættir hafi almennt verið til sem sjálfstæðar frásagnir og tekur sér fyrir hendur að skýra hlutverk þeirra innan söguheildar Morkinskinnu og innbyrðis tengsl þeirra. Jafnframt bætir hann þá hugtökum eins og *nykrað* og *hringur* við hugtökin þensla og vefur í lýsingu á formgerð sögunnar og hugar sérstaklega að leikrænu, sjónarhorni og því sem hann kallar tvísýnarlist.

Lykilatriði í málflutmingi doktorsefnisins er að í Morkinskinnu þjóni þættir konungasögunni; túlkun þeirra verði öll önnur séu þeir ekki skoðaðir sem sjálfstæðar frásagnir heldur sem hluti af söguheildinni. Þannig leiðir hann t.d. rök að því að sé Ívars þáttur Ingimundarsonar túlkaður sem eining í stærri sögu, dýpki hann persónulýsingu Eysteins konungs og reynist dæmisaga um skipti konungs og þegns, meðan hann kunnir einn og stakur frekast að orka sem frásögn af ástarraunum Íslendinga.

Taka mætti mörg dæmi af þessu tagi úr ritgerðinni sem orka flest sannfærandi en fyrir kemur og að hluti þáttar er skýrður á svo hugkvæman hátt að sagan öll og samspil formgerðar og efniviðar birtist sem í nýju ljósi. Það á við um atriði úr Hreiðars þætti heimska.

Hreiðar fer þess á leit við Magnús konung Ólafsson, að hann fái að skoða hann uppréttan og skikkjulausan og þegar konungur hefur orðið við óskum

hans, gengur Hreiðar hringinn í kringum hann og tautar: „Allvel, allvel“ (*Morkinskinna* 1932:128) en finnur þó aðspurður eitt lýti á Magnúsi sem fæstir hafa tekið eftir; að annað auga hans situr neðar en hitt. Konungur biðst síðan leyfis til að skoða Hreiðar, og geldur líku líkt. Frásögnin er túlkuð svo að í henni birtist aðalpersónur Morkinskinnu, konungur og Íslendingur, og hún sé táknmynd af hlutverki þáttar í sögunni: Líkt og Hreiðar hringsóli um Magnús konung séu þættir nýttir til að skoða konunginn í krók og kima, til að greina á honum kost og löst. Hringurinn sé eitt af formgerðareinkennum Morkinskinnu og „sögur Íslendinga og hirðmanna“ hringur um konungshugtakið (*Ármann Jakobsson* 2002:88)¹. Hið endurtekna hringsól í Hreiðars þætti sýni hins vegar að í sögunni sé einnig farið hringinn í kringum Íslendinga.

Sé röksemdafærsla doktorsefnisins um þætti og hlutverk þeirra innan Morkinskinnu sannfærandi, gildir það og um meginhugmyndirnar sem hann setur fram um formgerð sögunnar allrar. Hið sama er hins vegar ekki alltaf að segja um útfærslu einstakra atriða auk þess sem velja má vöngum yfir hvort stundum rekist ekki hvert á annars horn, bókmenntagreininingin og viðhorf textafræði (í þröngum skilningi) — og reyndar einnig sagnfræði — sem reynt er að samþætta í ritgerðinni. Til að skýra það nánar má líta á umfjöllunina um nykraða formgerð Morkinskinnu sem ég vék að áðan.

Hugmyndir sínar í því efni þróar doktorsefnið einkum út frá vangaveltum Davíðs Erlingssonar um nykrað. Á síðasta áratug vakti Davíð (1998) athygli á að sennilega væri ekki eftirsóknarvert að menn tileinkuðu sér afstöðu Snorra Eddu og Málskrúðsfræði Ólafs hvítaskálds til þeirra aðferða sem kallaðar eru nýgervingar og nykrað/finngálknað. Í hvorutvegga ritinu eru nýgervingar taldar sérstök þryði á skáldskap en segja má með nokkurri einföldun að þær séu fólgnar í því að sömu líkingu sé haldið, t.d. frá upphafi vísu til loka.² Sé ort nykrað eða finngálknað er aftur á móti teflt saman sundurleitum líkingum og það telja hin fornu rit löst á skáldskaparmáli. Davíð benti hins vegar á að sennilega breyttist viðhorf lesandans fremur ef vel tækist til að láta gagnólfkar myndir rekast harkalega á fyrir sjónum hans en ef sama myndin væri sífáguð, víkkuð út eða dýpkuð. Að auki útlagði hann heitið nykrað/finngálknað; rakti tengsl þess við furðuskepnur sem manneskjan hefur óttast að bæru hana úr

¹ Héðan í frá verður vísað til þessa rits með blaðsíðutali einu í meginmáli.

² „Þá þykja nýgjörvingar vel kveðnar ef það mál er upp er tekið haldi of alla vísulengd“, segir í Snorra Eddu (1996, 209) Dæmi sem tekin eru sýna að þar tekur orðið „nýgjörvingar“ til myndhverfa kenninga þegar mynd fyrstu kenningar er þróuð áfram í þeim sem eftir fylgja.

mannfélaginu í villiheima, frá siðuðum heimi fágunar og reglu til heima óreiðu, dular og ógna.

Sé litið fram hjá hvernig doktorsefnið nýtir hugmyndir Davíðs um nykrað og nýgervingu til að bera saman Morkinskinnu og Heimskringlu tekst honum ágætlega að miðla hugmyndinni um Morkinskinnu sem nykraða sögu meðan hann fæst við lausamálið. Á mig sækja hins vegar efasemdir þegar hann fjallar um kvæði sögunnar og vikur að aðferðum nykraðs og þenslu. Skýringin er eflaust að nokkru súa að hann ræðir ekki jafnítarlega um kvæðin og þætti í lausu máli. Hann greinir til dæmis ekkert kvæði nákvæmlega þó svo að hann segi að þau séu „mikilvægur *þáttur*“ (breytt letur BSK) sögunnar. En við það bætist að hann tengir lýsingu á formgerðareinkennum við *uppruna* kvæðanna þegar hann fjallar um þau; talar í sömu mund frá sjónarhorni samtímabókmenntafræði og pósitífískrar textafræði frá 19. öld og virðist ganga út frá að kvæðin séu eldri en sagan þó að ljóst sé að sum þeirra eru hvergi til nema í henni. Hann segir m.a. (86):

Kvæðin í sögunni gætu bent til þess að fagurfræði nykraðs hafi haft áhrif á skáldið. Með því að hafa kvæði í sögu sinni tengir hann nýstárlega sögu sína við forna hefð en notkun íslenskra konungasagnaritara á kvæðum er einnig til marks um þenslufagurfræði. Kvæðin eru beintenging við fortíðina sem lifnar við í miðri sögu og fær að tala sjálf. Enda eru þau oft tilfærð í sögunni sem heimildatilvísun eða stuðningur við þá frásögn sem á undan hefur farið ... Sum kvæði fara þó nærri því að vera sjálfstæður sögubáttur, einkum Bersöglisvísur ...

Á huga minn leita spurningar eins og „Hvers vegna eru kvæði fremur „beintenging við fortíðina“ en ýmislegt í lausa málinu? Hvers vegna er gengið út frá — án frekari skýringa — að kvæði sögunnar séu eldri en hún, öfugt við þætti í lausu máli? Var það ekki þekkt frá og með 12. öld í Evrópu að sagnaritarar ortu kvæði inn í sögurnar sem þeir sögðu? Er ekki full þörf á að skoða Morkinskinnu með tilliti til þess? Er það ekki gjarna ritklif í miðalda-bókmenntum að vitna til heimilda til að auka trú lesenda á frásögninni? Og — jafnvel þó vísur Morkinskinnu kunni að vera eldri en lausamálið, er þá vert að segja að með þeim fái fortíðin „sjálf“ að tala? eru ekki *ákveðnar* vísur valdar í textann fremur en aðrar og þær látnar gegna þar tilteknu hlutverki? Hvert er samspil vísna og lausamáls í sögunni þegar grannt er skoðað?

Kjarni málsins er að í kafla um formgerð virðist ástæða til að gera nánari

grein fyrir kvæðunum og huga þá fyrr að þeim sem merkingarbærum frásagnareiningum en fortíðarvitnisburði. Doktorsefnið nefnir reyndar í aftanmálsgreinum ýmsa þá sem skrifað hafa um vísur í íslenskum miðaldaritum og drepur á hugmyndir nokkurra þeirra. Hann vísar og að því að menn hafi lengi deilt um hvort miðaldasögur væru skáldskapur eða sagnfræði og tengir þá deilu hlutverki kvæða sem „vísana“ (86). Hann nefnir sérstaklega að formgerð Íslendingasagna og konungasagna minni á sagnfræðirit af því að þær auki ýmsu við „,meginþráð“ sögunnar“ (86) og segir þær að því leyti vera eins og Aristóteles lýsti sagnfræðinni. Þá setur hann fram þá skoðun að höfundur Morkinskinnu komi fram sem sagnfræðingur enda hafi hann litið á fyrri konungasögur sem kjarna er „þurfti að fylla“ (86).

Hér skal ekki dregið í efa að Morkinskinnu megi flokka með sagnfræðiritum miðalda. Slík flokkun skýrir þó ekki hvers vegna farið er í ritgerðinni á annan hátt með kvæði en lausamál. Því væri gott að heyra frá doktorsefninu hvers vegna hann metur vísur á annan veg en þætti í lausu máli og tekur þann kost að að greina þær miður en þá.

Ljóst er að Morkinskinna er svo margflókið verk að ekki er í einni ritgerð unnt að fjalla um sérhvert einkenni hennar. Við það bætist að greiningartækin sem mönnum standa til boða eru ekki öll jafngóð þannig að stundum er þörf á að snikka þau til, ef ekki smíða ný. Merking ýmissa hugtaka sem menn nota við greiningu miðaldabókmennta er t.d. allt annað en skýr. Í hópi slíkra hugtaka er *þáttur*. Doktorsefnið nefnir m.a. — með tilvísun til Lars Lönnroth (1964 og 1975) — að á miðöldum hafi orðið þáttur aldrei verið notað sem tegundarheiti heldur verið haft um „hluta af heild eða þráð í stærri vef“ (70). Hann skilgreinir hins vegar ekki sjálfur hugtakið nákvæmlega heldur mælist til þess að lesendur ritgerðarinnar gjaldi varhuga við því og leggi í það þá merkingu sem við á hverju sinni. Sú tillaga hans er skiljanleg enda nákvæm skilgreining ekki alltaf besta leiðin til gera grein fyrir einkennum texta. Tillagan leiðir hins vegar hugann að því að í sömu mund og snjöll myndhvörf geta breytt sýn manna á einstök fyrirbæri og jafnvel heiminn allan, þá þarf nokkra útsjónarsemi til — og stundum sérhæfða þekkingu — ef unnið skal með þau af nákvæmni í fræðilegum texta. Doktorsefninu til hróss skal nefnt að hann sýnir að þáttur í vef geti verið margþráða. Hann gerir líka grein fyrir hvernig þættir tengjast í krafti þess að efni þeirra er hið sama. En hannyrðakonur hljóta að veita því eftirtekt að hann þenur ‘vefnaðarmyndhvörfin’ ekki í nýgervingar á sama hátt og önnur myndhvörf sem hann notar. Til gamans má því spyrja hvort unnt sé að færast nær skilningi miðaldamanna á fyrirbærinu

þáttur — og skilgreina það ærlega — með því að huga vel að vefnaði þeirrar tíðar manna. Mér þætti fróðlegt að vita hvað doktorsefnið segir um það.

Þáttahugtakið er ekki eina hugtakið sem staldra má við þegar formgerðarhluti ritgerðarinnar er lesinn. Í kaflanum „Leikrit, sjónarhorn og tvísýnarlist“ hygg ég að sitthvað hefði orðið skýrara ef gerð hefði verið nákvæm grein fyrir helstu hugtökum jafnharðan. Það gildir t.d. um orðið „tvísýn“ sem mér finnst raunar hvorttveggja í senn, óljóst og svo vítt að spyrja megi hvort það sé nýtilegt.³

Orðið „höfundur“ og önnur því tengd hefði og verið þarft að skýra strax. Það er notað í ritgerðinni — án þess að því séu gerð sérstök skil — þar til því er helgaður kafli í síðasta greiningarhlutanum. Þar segir m.a. (272):

Það er höfundurinn í verkinu sem hér hefur verið vísað til þegar gripið hefur verið til orðsins sem frásagnarfræðilegrar nauðsynjar við að greina sögutextann.

Þetta er skýr yfirlýsing en í ritgerðinni má þó finna málsgreinar sem þessa: „Höfundur og hlýðendur *glotta saman* að manneðlinu“ (105; breytt letur BSK).

Vert er að taka fram að í íslenskum miðaldafræðum hefur ekki verið rætt nógu mikið um hvernig best væri að nýta frásagnarfræðileg hugtök eins og *höfundur sem lifandi manneskja*, *söguhöfundur* og *sögumaður* í umfjöllun um fornar frásagnir. Því hafa ýmsir einfaldlega kosið að tala um *sagnaritara* og látið alla aðgreiningu nútímafrásagnarfræða lönd og leið. En einmitt vegna þess hve margt er óunnið í tengslum við frásagnarfræðihugtök í íslenskum miðaldafræðum kann forvitni manns að vakna í tengslum við hugtakanotkun doktorsefnisins og ýmsar athugasemdir hans um hugtök.

Hann greinir t.d. með vissum hætti á milli sögumanns og höfundar í formgerðarkaflanum þegar hann skýrir frá að sögumaður Morkinskinnu tali í 1. persónu, og þar með að hann sé sviðsett persóna (sbr. 93). En hann dregur úr þeirri aðgreiningu í kaflanum undir lok ritgerðarinnar. Þar lýsir hann þeirri skoðun sinni að „[e]jns og önnur sagnarit“ eigi Morkinskinna sér upphaf í atburðunum sem hún segir frá en einnig í langri frásagnarhefð um þá; hann

³ Í kafla 6.4. „Tvísýnarlist“ er rætt jafnt um tvenndir eins og inntak~formgerð, úthverfu~innhverfu, skemmtun~fræðslu, gleði~móral sem og margræðni og tvísæi (írónú). Í síðari köflum bætist fleira við.

segir þá einnig að „höfundur“ miðaldasagnarits sé „safnari“ og gerir að sínum orð C. S. Lewis að slíkum höfundi megi líkja við þann byggingarmeistara stórrar dómkirkju sem leggi lokahönd á verk annarra. Í framhaldinu segir hann meðal annars (272):

Í *Morkinskinnu* talar sögumaður verksins stundum í 1. persónu. Ekki má rugla honum saman við höfund sjálfan en í epísku verki er þó vart ætlast til þess að söguhlýðendur greini þar á milli.

Skömmu síðar getur hann þess að nokkuð fari fyrir sögumanni í köflum „sem eru áttaðir úr Hryggjarstykki“ (272) þannig að vera má að í fyrrgreindum orðum takist á viðhorf bókmenntafræði og textafræði. En fleira kann að koma til. Í einni af aftanmálsgreinunum við kaflann um höfundinn segir doktors-efnið einnig (281):

Eins hættir sagan [þ.e. *Morkinskinna*] varla að vera munnleg þó að hún sé sett á blað; eftir sem áður hefur hún verið flutt hinum og þessum hlýðendum sem tæpast hafa allir verið læsir.

Í bókmenntafræðiskrifum 20. aldar má finna vangaveltur um mun á skáldsögu og munnlegri frásögn; mun sem ræðst af því að sagnamaðurinn sem forðum sagði sögur stóð augliti til auglitis við áheyrendur sína og miðlaði reynslu sinni og annarra beint til þeirra meðan skáldsagnahöfundurinn situr einn við skriftir, fjarri þeim sem verk hans lesa og þeirri reynslu sem þeir hafa öðlast. (Benjamin 1966:436 og 1984:384) Með hliðsjón af slíkum vanga-veltum vekur það forvitni mína hvort doktorsefnið notar orðin „epískur texti“ um miðaldasögur sem hann telur „munnlegar“ þó að þær hafi verið festar á skinn og þá ekki síður hvort hann hefur velt fyrir sér hvernig miðaldamenn hafi litið á þann sem las úr *Morkinskinnu* eða endursagði þætti úr henni. Ætli þeir hafi hlýtt á hann sem sagnamann eða sem þann sem fór með fróðleik úr sögum?

Pegar doktorsefnið fjallar um leikrænu, sjónarhorn og tvísýnarlist hverfur hann sumpart frá hinu stóra til hins smáa og vekur athygli á ýmsum atriðum sem honum þykja greina *Morkinskinnu* frá eldri konungasögum. Hann fyllir þá ekki aðeins upp í fyrri lýsingar sínar á almennum einkennum sögunnar og séreinkennum þátta, heldur túlkar ýmsa þætti ítarlega og sýnir vel að til þess er ætlast að lesendur og áheyrendur sögunnar leggi sitt til hennar. Í sömu

mund rennir hann lokastoðum undir margt af því sem hann ræðir í næstu hlutum verks síns. Hann leggur t.d. áherslu á að sagan fjalli um allt í senn: sjálfa sig, einstakling og samfélag. Þetta þrennt kallar hann „merkingarlög“ (102) sögunnar og segir persónur hennar verða til í snertifleti þeirra. Hann talar einnig um söguna sem leikrit, er í séu leikþættir — og jafnvel önnur leikrit. Hann notar sem sagt orðið leikrit sem myndhvörf og þróar þau áfram eins og nýgervingar með því að bæta sífellt við orðum af sama merkingarsviði, svo sem sviðsmynd, sýning, leikur og öðrum í þeim dúr. Slík orð eru síðan sem rauður þráður í ritgerðinni. Með þeim leitast doktorsefnið eflaust við að fara líkt að og félagsfræðingurinn Erving Goffman sem hann nefnir — þó ekki fyrir en í ellefta kafla — að noti hugtök eins og „hlutverk“, „leik“ og „gervi“ til að kanna „hvernig formgerð samfélagsins mótast í menningunni og samskiptum manna.“ (176). En í ritgerðinni virðast nýgervingarnar einnig gegna því hlutverki að tengja saman ýmis *efni* sem doktorsefnið fjallar um — þar á meðal merkingarlögin þrjú — og mismunandi *sjónarhorn* sem hann nýtir. Í þeim mætast að minnsta kosti umfjöllun um tengsl Morkinskinnu við eldri konungasögur út frá sjónarhorni textafræði; athugasemdir um einkenni sögunnar sem sérstakrar heildar frá sjónarhorni bókmenntafræði; greining á samfélaginu í veruleikanum og samfélaginu í sögunni frá sjónarhorni mannfræði, félagsfræði, nýsöguhyggju, o.s.frv. Myndhvörfín má hafa til marks um þá hugkvæmni sem víða lýsir af ritgerðinni. Um styrk líkinganna sem samþættingarafis og greiningartækis má svo aftur deila.

III

Í greiningunni á samfélagi og persónum Morkinskinnu er feikilega mikið efni haft undir; meira en svo að það verði rakið ítarlega hér. Hugað er nánast að öllu því sem maður getur látið sér detta í hug að komi samfélagi og persónum í 13. aldar konungasögu við; fjallað er um silkiskyrtur jafnt sem stéttskiptingu og kjánaskap íslensks Norðlendings ekki síður en tákngildi konunga. Doktorsefnið lítur svo á að samfélagið sé bindiefni Morkinskinnu meðan hið nykraða form hennar snúist um að skoða konunga í krók og kima, af sjónarhóli þegnanna og meðal þeirra. Hann telur að konungsvaldið sé í brennidepli sögunnar og til að lýsa því ærlega séu þegnum gerð skil ekki síður en konungunum. Í samræmi við það vinnur hann. Hann leggur sig fram um að gera allt í senn; setja efnið í vítt menningarsögulegt samhengi; greina smáa og

stóra þætti þess sem hluta tiltekinnar söguheildar og nýta til þess margvísleg tæki mismunandi fræðigreina. Fyrir vikið bætir hann mjög miklu við rannsóknir á íslenskum konungasögum með þessum bókarhlutum.

Um túlkanir hans má auðvitað þræta fram og tilbaka enda vekja þær ófáa þanka. Ég ætla að taka hér örfá dæmi og kasta fram nokkrum spurningum. Þar eð sá háttur er hafður á í ritgerðinni að vika að sömu „þáttum“ sögunnar aftur og aftur og bæta sífellt við túlkun þeirra, kunna dæmin sem ég tek að eiga sér rætur í ýmsum greiningarhlutum bókarinnar.

Mér þykir við hæfi að byrja á Hreiðars þætti heimska, ekki aðeins af því hve oft hann ber á góma í ritgerðinni, heldur og af því að frásagnir Morkinskinnu af Íslendingum virðast einatt sérlega útsmognar. Enda þótt ég sé hrifin af túlkuninni á hringsóli Hreiðars í ritgerðinni er ég efins um sitthvað annað sem doktorsefnið segir um þátt hans. Eins og menn muna vísast er Hreiðar heldur kyndugur í háttarni þegar hann heldur fyrsta sinni til útlanda með bróður sínum og á þar ýmis skipti við konunga og hirðmenn þeirra. Doktorsefnið setur á oddinn að hann sé „heimskur“, þ.e. markist af því að hafa aldrei verið utan síns heima. Hann talar og hvað eftir annað um að Hreiðar sé sem barn og segir þegar hann ræðir um sjónarhorn (104):

Hringsól hans um konunginn veldur tvöfaldri sýn, sýn Hreiðars og textans sjálfs. Inni í textanum er barnssýnin, saklaus eða „heimsk“ en sjónarhorn fullorðna skáldsins leggur til skilninginn. Það skapar tvísæi þegar einn veit eða skilur minna en annar.

En er Hreiðar ýkja bernskur og saklaus þó að hann hafi fátt séð annað en heimahagana? Undir lok frásagnarinnar af honum, þegar því er lýst að hann hafi haldið aftur til Íslands og gerst atkvæðamikill í Svarfaðardal segir sögumaður: „hefir hann gört sér að mestum hluta þau kynja læti er hann sló á sig hinn fyrra hlut æfinnar“ (137). Þessi athugasemd þykir mér lykilatriði í frásögninni. Orðalagið *að slá e-u á sig* merkir allajafna að gera sér eitthvað upp. „Þú slótt á þik skrópasótt til þess, at hellt var í þik mjólk á ymbrudögum útá Íslandi“ segir í gamalli bók (*Fornmanna sögur* VI:32). Svipaða sögu er að segja um orðasambandið *að gera sér*. Það er yfirleitt haft um það er menn búa sér eitthvað til sjálfir. Því má ætla að sögumaður tvítaki að Hreiðar hafi alls ekki verið einkennilegur, heldur þóst vera það. Þar með sýnist mér að hann gefi lesendum langt nef en líkt og ýmsar persónur frásagnarinnar kunna þeir að hafa látið blekkjast af gervinu sem Hreiðar býr sér. Afleiðingin er auðvitað

sú að sá sem menn héldu að „vissi minna“ en aðrir, veit að sínu leyti mest og lesendur neyðast til að endurskoða túlkun sína á þættinum og ekki síst á kynlega Íslendingnum í skiptum hans við konunga.

Þar eð doktorsefnið getur þess að Hreiðar sé sagður slá á sig kynjalátum en vinnur ekkert frekar úr því langar mig að spyrja hann hvernig hann túlki þau orð sögumanns er ég vitnaði í og hvort hann skilji þau kannski á annan veg en ég.

Tvísæi af því tagi sem ég tel að skapist við lok Hreiðars þáttar er víða í Morkinskinnu eins og doktorsefnið gerir raunar grein fyrir og rekur með ýmsum dæmum öðrum. Mér þykir hins vegar sem hann hefði stundum mátt gaumgæfa íróníu nánar þegar hann fjallar um skipti Íslendinga við Noregskonunga. Sem dæmi um það má taka túlkun hans á Arnórs þætti. Arnór flytur sem kunnugt er Magnúsi Ólafssyni og Haraldi harðráða sitthvort lofkvæðið og fjórar vísur eru tilfærðar úr kvæði Magnúsar en ekkert úr „Blágagladrápu“ þeirri sem Haraldi er flutt. Haraldur er hins vegar látinn kveða upp svofelldan dóm um kvæðin (*Morkinskinna* 1932:118):

Sjá kunnum vér hver munur kvæðanna er. Mitt kvæði mun brátt niður falla og engi kunna en drápa þessi er ort er um Magnús konung mun kveðin meðan Norðurlönd eru byggð.

Doktorsefnið útleggur þáttinn svo að hann sé keppni milli konunganna um kvæðahnoss en Arnór kurteis og fágaður hirðmaður, reyndar „hálfgerður trúður“ (250) af því að hann kemur tjörugur á fund konunganna, en engu að síður einn úr hópi hinna fullkomnu hirðmanna sem hafa allar listir hirðlífsins á valdi sínu og njóta virðingar. Hann telur og að Haraldur konungur horfist í augu við staðreyndir og tali af alvöru er hann fellir dóm sinn um kvæðin; bendir á að hann sé látinn spá um framtíðina og því megi frásögnin kallast írónísk — sé gert ráð fyrir þeim freistandi kosti að „Blágagladrápa“ hafi verið fallin í gleysku þegar Morkinskinna var samin. Það er með öðrum orðum samspil sögunnar og veruleikans, og hugmynd um kvæði, sögunni eldra, sem hann telur íróníuna frekast kunna að spretta af. En ef hugsað er á þeim nótum, er þá ekki einnig eðlilegt að spyrja hvers vegna séu einmitt valin í þáttinn þau fjögur erindi úr Magnúsardrápu sem þar má sjá? Erindin eru að ýmsu leyti eftirtektarverð, sbr. þetta brot (*Morkinskinna* 1932:117):

... hverr gramr er þér stóru verri
meiri verði þinn en þeira
þrifnuðr allr uns himinninn rifnar.

Andspænis slíkum kveðskap vakna spurningar eins og: Er ekki hugsanlegt að þáttinn megi lesa írónískt í krafti samtals vísna og lausamáls? Er það jákvætt að einhverjum sé lýst svo að aðrir séu honum stóru verri? Eru ummæli Haralds konungs um lofkvæði sem muni standa meðan Norðurlönd eru byggð ekki írónísk? Er þátturinn í heilu lagi ekki fyrr írónísk frásögn af kvæðaflutningi Íslendinga í konungshöllum en hann snúist um keppni konunga og fágaðan hirðmann?

Ég ætla ekki að beina þessum spurningum öllum til doktorsefnisins heldur spyrja hann hvaða ályktanir hann dragi af því að sögumaður Morkinskinnu fellir engan dóm um stóryrðin sem Magnúsi eru flutt en segir hins vegar „Blágagladrápu“, sem hvergi sést, gott kvæði.

Dæmin um Hreiðars þátt og Arnórs þátt tek ég auðvitað af því að ég er ekki alltaf jafnsannfærð andspænis túlkunum doktorsefnisins á Íslendingum í Noregi Morkinskinnu — og þar með ekki heldur á túlkunum hans á konungunum sem þeir eiga skipti við. Ég sakna þess t.d. stundum við lestur ritgerðar hans að hann tengir ekki sitthvað fínlegt í vef þáttanna hinum stóru myndum vefjarins alls. Því langar mig t.d. til að spyrja hann hvort honum þyki fráleitt að átök skinnarans og smiðsins í Sneglu-Halla þætti, séu skopleg smámynd af átökum Magnúsar konungs og Haralds harðráða; hvort það dýpki ekki persónulýsingu Eysteins konungs ef afstaða hans til Sigurðar bróður hans er spegluð í afstöðu Ívars Ingimundarsonar til bróðurins sem hafði af honum konuna og hvað það segi um Sigurð slembi að hann er sagður „ennisnauður“ (*Morkinskinna* 1932:424). Síðast en ekki síst ætla ég að spyrja hvort doktorsefninu finnst ekki að það megi útleggja á táknrænan hátt er mishá augu hins fagra Magnúsar Ólafssonar mæna á ljótan skrokk Hreiðars heimiska og staðnæmast við skítugar hendur hans, sem reynast þegar upp er staðið hagari en hendur annarra manna.

Í samfélagsgreiningu doktorsefnisins finnst mér stundum sem hann gerist fullákafur í að flytja hugmyndir sínar, t.d. þegar hann fjallar um skipti konunga eða hirðmanna við alþýðu manna. Þar greinir hann að mínu viti ekki nógu vel á milli orða og viðhorfa sem raddir háttsettra persóna miðla annars vegar og hins vegar þeirrar afstöðu sem túlka má út frá samleik eininga í sögunni sem heild — enda þótt hann leggi sjálfur áherslu á að slík aðgreining

sé lykilatriði. Þannig segir hann t.d.: „Í *sögunni* eru orð á borð við „búanda liðið á Gautlandi“ notuð í óvirðingarskyni ...“ (143; breytt letur BSK) enda þótt ljóst sé að þessi orð lætur Haraldur harðráði falla um óvini sína.

Umdeilanleg ályktun er líka dregin í ritgerðinni af þeirri atburðarás er vopnlaus búandkarl á Englandi hótar Styrkári stallara lífláti og Styrkár svarar með því að vege hann. Þá segir doktorsefnið með tilvísun í *The Civilizing Process* eftir Norbert Elias (143):

Þannig er alþýðan, hún er til og hún er öðruvísi en af henni þarf ekki að hafa miklar áhyggjur. Í þessu tilviki er einfaldlega hlegið að smámenningu.

Þessi orð vekja þanka jafnt um íslenska alþýðumenn í sögunni, sem gert er allhátt undir höfði, svo og lesendur hennar og áheyrendur. Því þætti mér forvitnilegt að vita hvort doktorsefnið telur fráleitt að frásögnin af Styrkári kunni að miðla öðrum skilningi en þeim að sjálfsagt sé að vege alþýðumenn.

IV

Í síðasta greiningarhluta ritgerðarinnar, þeim sem fjallar um listaverkið, eru fjölmörg rök færð að því að Morkinskinna sé sjálfhverf saga og skýrð einkenni hennar sem sagnfræðirit. Þar er einnig vikið að höfundi hennar, sem talinn er íslenskt skáld er gjörþekkt hafi norsku hirðina og reynt að skýra verk hans með hliðsjón af svokallaðri menningarbyltingu Hákonar konungs. Í þessum hluta er margt skemmtilegra dæma og vangaveltna um Morkinskinnu sem sögu um sögu en meginveikleikar hans felast í því að ekki er hugað nægjanlega að einkennum verksins með hliðsjón af bókmenntagrein. Um það hefur fyrsti andmælandi fjallað svo ekki skal fjölyrt um það.

Að endingu skal því aðeins nefnt að þó sitthvað megi finna að ritgerðinni *Staður í nýjum heimi* eins og öðrum slíkum ritgerðum, hygg ég að mörgum muni fara andspænis henni líkt og Hreiðari andspænis konungi: Þeir munu líta upp glaðir og segja: Allvel, allvel.

HEIMILDIR

- Benjamin, Walter. 1966. Krisis des Romans. *Angelus novus. Ausgewählte Schriften* 2. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Benjamin, Walter. 1984. *Allegorien kultureller Erfahrung*. Ausgewählte Schriften 1920–1940. Leipzig, Reclam.
- Davíð Erlingsson. 1998. „Manneskja er dýr og henni er hætt: Um nykrað.“ *Gripla* 10:49–61.
- Finnur Jónsson. 1901. *Den Oldnorske og Oldislandske Litteraturs Historie* II, 2. København.
- Fornmanna sögur, eptir gömlum handritum útgefnar að tilhlutun Hins konúnglega norræna fornfræða félags* VI. 1831. Sögur Magnúsar konúngs góða, Haralds konúngs harðráða og sona hans. Kaupmannahöfn.
- Indrebø, Gustav. 1939. „Nokre merknader til den norrøne kongesoga.“ *Arkiv för nordisk filologi* 54:58–79.
- Lønnoth, Lars. 1964. „Tesen om de två kulturerna. Kritiska studier i den isländska sagaskrivningens sociala förutsättningar.“ *Scripta Islandica* 15:1–78.
- Lønnoth, Lars. 1975. „The Concept of Genre in Saga Literature.“ *Scandinavian Studies* 47, 4:419–426.
- Morkinskinna*. 1932. Útg. Finnur Jónsson. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. København.
- Sverrir Tómasson. 1992. „Veraldleg sagnaritun. Konungasögur.“ *Íslensk bókmenntasaga* 1:358–401. Reykjavík, Mál og menning.

Bergljót S. Kristjánsdóttir
Íslenskuskor
Heimspekideild Háskóla Íslands
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
bergljot@hi.is